

קישור להקלטה:
bit.ly/manitou1-6

נר מצווה, שיעור שלישי תמלול

הקדמה על ארבע המלכויות

מניטו: 'נר מצווה' של המהר"ל, דף יב. טוב, בפרק הזה של 'נר מצווה' של המהר"ל, המהר"ל מסביר את [ה]עניין של המלכויות, ומביא כמה מקורות, גם מהגמרא, גם מהמדרש. ואני רוצה להקדים את הפרק הזה במה שאומר המדרש על הסדר מלכויות.

אז זה נמצא ב'בראשית רבה' (בראשית רבה ב, ד). יש גם מקור, בגמרא במסכת מגילה אם אני זוכר, על הפסוק "וְהָאָרֶץ הָיְתָה תְהוֹ וְנָהוּ וְחָשָׁךְ עַל פְּנֵי תְהוֹם וְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל פְּנֵי הַמַּיִם" (בראשית א, ב). אז העניין של המדרש זה להסביר שעם ישראל הוא שלב הכנה כבר מאדם הראשון. מכיוון שסופסוף הוא נקרא 'בן אדם', אז זה מתחיל כבר מאדם הראשון. עם ישראל צריך לעבור שלבים, 'הליך' אם אפשר לומר, של ארבע מלכויות, ורק בסוף יהיה מלכות המשיח. אז לפי המדרש זה פשוט הפסוק: "וְהָאָרֶץ הָיְתָה תְהוֹ וְנָהוּ וְחָשָׁךְ עַל פְּנֵי תְהוֹם וְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל פְּנֵי הַמַּיִם" – זה רק בסוף, באחרית הימים, זה מלכות המשיח. יש עוד מדרש שאומר: "וְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל פְּנֵי הַמַּיִם" – זה רוחו של המשיח". זה נמצא במדרש רבה על אותו פסוק. אז אני מתחיל במקור על הפסוק עצמו:

"ר' שמעון בן לקיש פתר קריא בגליות" – יש פה ביטוי רגיל למדרש: זה או פתח קריא, נתן פתיחה למקרא, או פתר – נתן הסבר, פתרון. אז פה זה "פתר קריא" – הסביר את סדר הפסוק לפי הגליות.

"וְהָאָרֶץ הָיְתָה תְהוֹ – זה גלות בבל". פה הפתרון של המדרש: שכל מה שהמקרא מסביר לנו מששת ימי המעשה, זה כמין דגם למה שמתפתח דרך כל ההיסטוריה של העולם, עד

ימות המשיח. אז פה יש לנו איזה דגם של המצב של העולם עד שלב התיקון שנקרא 'מלכות המשיח'. זה מובן? אז אני חוזר: "וְהָאֶרֶץ הִיְתָה תְהוֹ – זה גלות בבל, שנאמר: 'רְאִיתִי אֶת הָאֶרֶץ וְהִנֵּה תְהוֹ' (ירמיהו ד, כג)". טוב, כשאנחנו לומדים את הנושא, לפי אותם המקראות, אנחנו רואים שזה שייך לשלב הראשון של המלכויות, שזה מלכות בבל. אם אתם זוכרים יש כבר מקור בספר בראשית (י, י): "וַתְּהִי רְאִשִּׁית מַמְלַכְתּוֹ בָּבֶל", על מי זה נאמר?

קהל: נמרוד.

מניטו: יפה, על נמרוד. עניין המלכויות – אני מייד חוזר להסביר את זה – זה מתחיל בנמרוד. ואתם זוכרים, נמרוד זה אותה תקופה של מי? (קהל: אברהם) אברהם אבינו. אז יש כבר סיפור שלם של התפתחות ההיסטוריה של מין האנושי אחרי המבול, שזה מתחיל בַּמַּלְכוּיּוֹת. ושורש המלכויות זה מלכות נמרוד, שמרד נגד הקב"ה (זוהר ח"א עג, ב), לפי המשמעות של השם שלו. במקביל מתחילה היסטוריה שלמה של הכנת מלכות המשיח, שזה מתחיל באברהם.

למדנו כבר את הנושא הזה, אתם זוכרים את זה? מאותה חוויה, מאותו ניסיון של העולם – מצב של תוהו ובוהו, יש שתי אפשרויות: או נמרוד שמרד על הבורא עולם, מכיוון שעולמו נמצא במצב של תוהו ובוהו, זה שורש המלכויות; והתגובה של אברהם אבינו, ש"הכיר בבוראו" (בראשית רבה סד, ד) ורצה להיות עבד הבורא, כדי "לתקן עולם במלכות שד"י". זה תוכנית שלם, שזה יתקן, ייתקן, עד מלכות המשיח. אז יש שני סיפורים מקבילים, שתי היסטוריות, נאמר, מקבילות: ההיסטוריה של המלכויות, ויש לה את ההיגיון שלה. תחזור על הספר של המהר"ל ב'נר מצווה', בפרק הוא מסביר את הכול לפרטים – יש צורך של ארבע שהן חמש, יש היגיון שלם. אז כל ההיסטוריה של העולם זה היסטוריה של מלכויות, אחת אחרי השנייה, עד גמר התיקון, ואז מתחיל את השלב החמישי שהוא מלכות המשיח. אבל באותה תקופה יש התחלה של המלכויות בנמרוד, והתחלה של הכנת מלכות המשיח – מאברהם אבינו עד אחרית הימים. זה מובן עכשיו, כן?

אז זה המקור במדרש אומר: "וְהָאֶרֶץ הִיְתָה תְהוֹ – זה גלות בבל, שנאמר: 'רְאִיתִי אֶת הָאֶרֶץ וְהִנֵּה תְהוֹ'. וְבָהוּ – זה גלות מדי" – אחרי בבל יש מלכות פרס, אבל זה התחיל עם מדי. ולכן יש לנו פה נושא, שצריך לראות במקורות. יש ברייתא במסכת ברכות על משמרות הלילה (ברכות ג ע"א). לילה זה גלות (זוהר ח"א כג, ב). לילה זה התחום של המלכויות. יש שאלה, האם יש שלוש או ארבע משמרות בלילה – זוכרים את הברייתא ההיא: עד אשמורת, "עד..." איך אומרת המשנה? "רבי אליעזר..."

קהל: הוא חלק אם זה שלוש משמרות...

מניטו: משמרות בלילה, או ארבע משמרות.

קהל: ארבע משמרות.

מניטו: זהו. זה דעת מי? "עד..."? תחזור על המשנה הראשונה שלנו.

קהל: המשנה הראשונה של ברכות? "מאימתי קורין את שמע בערבית, משעה שהכוכבים נכנסים לאכול בתרומתן".

מניטו: עד?

קהל: "עד סוף האשמורה הראשונה".

מניטו: "האשמורה הראשונה" – דברי?

קהל: דברי ר' אליעזר.

מניטו: ר' אליעזר. זהו. אז שמה הגמרא שואלת אם יש שלוש או ארבע משמרות בלילה. טוב, זה עניין של המלכויות. ולכן יש לנו שתי אפשרויות: או לומר זה בבל, מדי, פרס, רומי, "מלכות הרשעה" זה?

קהל: רומי.

מניטו: רומי, רומא. ויש גם כן גרסה אחרת: זה בבל, פרס, יוון ורומי. אבל סופסוף זה הולך לאותה משמעות. אז פה, במקור של בראשית רבה: "רְאִיתִי אֶת הָאָרֶץ וְהִנֵּה תָהוּ" – זה בבל. "וְבָהוּ" – זה גלות מדי, שנאמר: "וַיִּבְהֲלוּ לְהַבִּיא אֶת הַמֶּן" (אסתר ו, יד). "וַיִּבְהֲלוּ" זה בהו,¹ זה ברור שזה מדי. זה מלכות שהייתה לפני ש"יָהִי בִימֵי אַחֲשׁוּרֹשׁ, הוּא אַחֲשׁוּרֹשׁ הַמֶּלֶךְ מְהֵדוּ וְעַד כּוּשׁ" (אסתר א, א), תראו המקור ברש"י: הפסוק אומר "הַמֶּלֶךְ", ולא "המלך" – מה ההבדל? מה? למה לא אמר "המלך מהודו ועד כוש", אלא "הַמֶּלֶךְ"?

קהל: זה שם עצם.

1. ראו פירוש עץ יוסף על בראשית רבה ב, ד: "דבהו הוא לשון בהלה".

קהל: ארעיות. זה מיעוט. הוא מולך עכשיו, אבל לא ימלוך.

מניטו: אה, זה דרש יפה (צחוק קל). לא, לא מספיק. שמלכות פרס לקח את המלוכה ממלכות מדי. "המלך", ולא "המלך". הבנתם את ההבדל, כן? תראו ברש"י שמה.

אז קודם כול בבל, אחר כך מדי, ואחר כך: "וְחִשְׁףָהּ" על פני תהום "זה גלות יוון, שהחשיכה עיניהן של ישראל בגזירותיהן, שהיתה אומרת להם, כתבו על קרן השור שאין לכם חלק באלוהי ישראל. על פְּנֵי תְהוֹם – זה גלות ממלכת הרשעה, שאין לה חקר כמו התהום. מה התהום הזה אין לו חקר, אף הרשעים כן. וְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת – זה רוחו של מלך המשיח". זה מובן? לכן יש שלבים: קודם כול שלב של מלכות בבל, אחר כך מדי, פרס – מדי זה פרס – יוון, ורומא-רומי. ואחר כך, בסוף, מלכות המשיח. זה המקור של הפרק של המהר"ל. זה מובן? אז ניקח את הספר עכשיו.

והמהר"ל מסביר בקטעים הקודמים מה מאפיין את כל מלכות ומלוכות, שמטרתיהן להתנגד לכל השלבים של ההכנה של מלכות ישראל. כל המלכויות האלו לוקחים את המלוכה מישראל, ורק באחרית הימים מחזירים את המלוכה לישראל. והוא נותן לנו הסבר כזה: כמו שבנשמת הנפש האדם יש כמה כוחות, גם כן בבחינת כלל המין האנושי, הכוחות האלו פועלות במלכויות. ולכן כוח הנפש זה במלכות בבל, ואחר כך כוח הרוח זה במלכות יוון (מדי ופרס), אחר כך כוח השכל זה במלכות יוון.

קהל: [...]

מניטו: מה אמרתי?

קהל: יוון זה לא הרוח.

מניטו: לא, אמרתי "מדי – רוח" לא? טוב יש בעיות, יש לי בעיות עם הביטויים. אני חוזר על זה: הכוח המאפיין את מלכות בבל זה כוח הנפש, 'גסות רוח', נפש. אחר כך, מדי זה הרוח. אחר כך, יוון זה השכל. ואחר כך, באה המלכות הרשעה – זה רומא – שכוללת את כל הצורות של נפש האדם: נפש, רוח, נשמה-שכל, והיא שמתנגדת לישראל בכל הכוחות בבת אחת. ותראו בקטעים שקודמים לפרק שלנו את ההסבר של המהר"ל שהוא מגיע [אליו] לפי המקורות והפסוקים. זה נלמד. ופה נתחיל מייד.

עזות חיובית ועזות שלילית

"ודע כי החומר הוא מתפעל", החומר הוא בגדר או בהגדרה של כוח הנפש, הוא מושפע מכל ההשפעות. הוא מתפעל. הוא לא פועל, אלא מתפעל. תראו, אני רוצה לקרוא את כל הפרק, כי זה, צריך להשלים את כל הנושא כדי להבין את העניין. "ודע כי החומר הוא מתפעל, ולכן בני אדם שהם בעלי חומר אינם עזים וקשים", אין להם היוזמה של העזות. ויש הבדל – אני מציין מייד – בין 'עזות' ו'עזות פנים'. 'עזות פנים' זה שלילי, בבחינה מוסרית. "עז פנים לגהינום" (אבות פ"ה מ"ב). אבל 'עזות' – והמהר"ל חוזר על המקורות האלו – 'עזות' זה מידה חיובית. למשל, במשנה בפרקי אבות: "היה...?"

קהל: "עז כנמר".

מניטו: "עז כנמר" (שם). יש הבדל בין "היה עז כנמר, לעשות...?"

קהל: "רצון אביך שבשמיים".

מניטו: זהו. זה חיובי, וזה מידה חיובית. זה היוזמה של הרצון. אבל 'עז פנים' זה המכשול, זה הכישלון של העזות, בהגדרה השלילית. לכן יש הבדל. "אינם עזים וקשים", בני אדם ששייכים לחומריות – הם בבחינת 'מתפעל': מקבלים השפעה, והם מגיבים על ההשפעה. אבל אין להם היוזמה בבחינה השלישית שהיא בחינת השכל-הנשמה, בהגדרה של המהר"ל.

"אבל ישראל, שניתנה להם התורה, הם עזים וקשים לגמרי", פה יש הגדרה מעניינת. ואנחנו יודעים שזה אמת: ישראל, הם "עזים וקשים לגמרי", לכן זכו למדרגת מתן תורה. כי צריך להיות "עז כנמר" כדי להיות מסוגל לעבודת התורה.

התורה בתור חכמה: ניסיון הגזל של יוון

ועוד נמשיך: "ודבר זה ביארנו בכמה מקומות. ולכן ראה דניאל" – בנבואה שלו – "אומה זאת, שהיא מוכנת אל החכמה ביותר". במקביל למקור שראינו במדרש רבה, יש גם הפרק של נבואת דניאל, שהוא רואה את ההתפשטות של המלכויות האלו בבחינת חיות. והחיה השלישית בחלום דניאל זה נמר. מייד המשמעות היא מדויקת: זה הכוח השלישי, כוח השכל שנקרא 'עזות רוח'; לא 'עזות פנים', אלא 'עזות רוח'. זה מובן? ולכן הוא רואה איזה חיה שנקראת 'נמר' – "שהיא מוכנת אל החכמה ביותר משאר אומות, ראה אותה נמר, שהוא היותר עז. ולפיכך האומה הזאת ביקשו שיכתבו להם חכמים התורה" –

בלשון – "ליוונית". אתם זוכרים כמה מדובר: כי דווקא תרבות יוון ביקשה שחכמי ישראל יכתבו את התורה (מגילה ט ע"א). כי הם היו מסוגלים ל... איך אפשר לומר? לגזול את התורה מישראל, מכיוון שהתרבות שלהם הייתה מסוגלת לאותה מדרגה של חכמה. תרבות בבל ראתה את הכוח של ישראל בבחינת הנפש, והתנגדה לזה. תרבות מדי – בבחינת הרוח, והתנגדה לזה; ופה אנחנו מגיעים לשלב השלישי, של יוון, של העימות בין יוון וישראל, ודווקא בנבואת דניאל זה בצורת נמר, שזה מסמל לסגולת הכוח השכלי השייך לתורה. יוון זה לא ישראל, ולכן אינם מסוגלים לתורה בקדושתה. אלא מסוגלים למדרגת חכמת התורה, ולכן דווקא ביקשו לגזול מישראל את התורה כחכמה. לא כקדושה – כי אין להם שום שייכות לקדושה, אבל הם מסוגלים להבין את חכמה התורה כחכמה, ורצו לקחת מישראל את התורה כחכמה, כדי לתרגם אותה ליוונית. אתם מבינים את חומרת המאורע, כן?

"כמו שמפורש במסכת מגילה (ט ע"א). אף כי בודאי אין לאומה הזאת חלק בתורה" – ואני מוסיף, מסביר: בבחינת הקדושה – "כמו שאמרנו" – מקודם – "ומכל מקום ביקשו לכתוב להם התורה בלשון שלהם, וזה מורה שהחכמה שייך להם ביותר". יש קצת הומור בזה: אנחנו יודעים שהיו מייסדי הפילוסופיה, לכן היו מסוגלים להיקשר לעניין של חכמה. מצאו ספר שעם ישראל אמר שזה נבואה, שהספר – אפשר להגדיר, התורה – אפשר להגדיר אותה בפסוק מיוחד: "קדשים תהיו כי קדוש אני" (ויקרא יט, ב). טוב, זה לא מעניין אותם הקדושה, אבל הבינו למשל את הפסוק: "וראו כל העמים" – פחות או יותר זה ככה – כי "עם חכם ונבון..." (דברים ד, ו), אתם זוכרים את הפסוק בספר דברים? תפסו את עניין החכמה שיש בתורה, ורצו לגזול מישראל את אותה חכמה ולתרגם אותה ביוונית. זה מובן?

אז אני חוזר על זה: "וזה מורה שהחכמה שייך להם ביותר". רציתי לציין, אולי דיברנו על זה כמה פעמים, כשרש"י נתן פירוש למילה 'פילוסוף' פעמיים בש"ס. במסכת שבת (קטז ע"א) בפרק "כל כתבי הקודש" הוא מפרש את המילה 'פילוסוף' במילה 'מין'. מה זה 'מין'?

קהל: מינות.

מניטו: כן, מינות: מי שמראה את עצמו כאילו הוא מאמין, אבל אינו מאמין, אז נקרא 'מין' (צחוק קל). ובמסכת עבודה זרה (נד ע"ב), רש"י מסביר את המילה פילוסוף כ'חכמי אומות העולם'. דיברנו פעם על זה, אני רוצה להסביר את זה בהקשר לנושא. ולכן יש לנו שני פירושים של רש"י: במסכת שבת פרק "כל כתבי הקודש", הפרק מתייחס לשאלה הבסיסית מה זה ספר של כתבי הקודש, מה זה ספר של חכמה. יש הבדל מהותי בין שתי ההגדרות

האלו. אז במסכת שבת, רש"י מסביר: 'פילוסוף' זה 'מין'.² במסכת עבודה זרה הוא מסביר המילה 'פילוסופים' – בלשון רבים – 'חכמי אומות העולם', שהיו פילוסופים, חכמי רומי, זה מסכת עבודה זרה. לאמיתו של דבר אין סתירה. מכיוון שבהקשר לנבואת ישראל – מי שלא מאמין בנבואה הוא 'מין'. בהקשר לעבודה זרה – מי שלא מאמין בעבודה זרה הוא חכם. ולכן אין סתירה. הבנתם את זה, כן? ולכן יש נושא מעניין מאוד – כי שוב כל העניין הזה חוזר בימינו אנו – מה עדיף? פילוסוף של אומות העולם, או פילוסוף של ישראל?

קהל: אומות העולם.

מניטו: למה? מכיוון שמה זה פילוסוף? מי ששולל כל עניין נבואה. זה מובן. אין דבר כזה אצל הפילוסוף, בפילוסופיה, 'נבואה'. לא מובן. שוללים את זה. אז מי ששולל את הנבואה, יש שתי אפשרויות: או מדובר בנבואה של עובדי עבודה זרה – אז הוא חכם, מכיוון שהוא שולל את מה שצריך ל... אם מדובר בנבואת ישראל, ברור שהוא 'מין'. זה מובן? יש איזה מין פרדוקס: מצד אחד הוא חכם, מכיוון ששולל את העבודה זרה; מצד שני הוא מין, מכיוון ששולל את נבואת ישראל. ולכן אם הוא גוי – הוא נקי מכל חטא, דווקא הוא חכם. אם הוא יהודי, נאמר, אז פה יש בעיה. אם הוא תלמיד חכם – אז נקרא 'מין', אם הוא עם הארץ – אפילו אפיקורוס אי אפשר לקרוא לו. הוא צריך להיות תלמיד חכם כדי להיות אפיקורוס. הבנתם את ה...? טוב, אז אני חוזר לנושא.

פה המהר"ל מציין כאילו דרך אגב, שתרבות יוון הייתה מסוגלת למה שאנחנו מגדירים: 'חכמה'. ולכן כשראו את ספר התורה, אז ראו בו חכמה. ורצו לקחת את זה בבחינת חכמה, ולתרגם את החכמה ליוונית. את החכמה של התורה ליוונית. זה מובן? בבחינת עם ישראל, שקיבל את הנבואה מנביאי ישראל, מהתקופה הקודמת, זה ברור שזה לא רק חכמה. שזה קדושה. אבל היוונים לא היו מסוגלים לתפוס את הצד הקדושה שהייתה באותה חכמה, ורצו לקחת את זה כחכמה. טוב, אז נמשיך.

אה, עוד הוספה: תוספות, דווקא באותו מקור של מסכת שבת, מביא את פירושו של רש"י – 'מין' – ואחר כך מביא את... לא הוא לא מביא את זה, זה ממקור אחר, של עבודה זרה, מביא מה שתוספות אומר: "ושמעתי מיהודי שבא מיוון, שפילוסוף, המשמעות זה: אוהב החכמה".³ ויש עוד גרסה, חבל לא הבאתי את הספר: "ואית דגרסי פילא סבא" בארמית.

2. רש"י על מסכת שבת קטז ע"א: "פילוסופא – מין".

3. תוספות, שם: "פילוסופא – מין, כדפי' בקונטרס. ורבינו שמע [מיהודי אחד שבא מארץ יוון, ואמר] דבלשון יוון פלוספוס הוא דוד החכמה. ואית דגרסי פילא סבא, והוא לשון לצון שחוק, כדאמר באיכה

והוא מביא מקור בתרגום, ש"פילא סבא" זה זקן ליצן. "פילא" זה ליצן בארמית. מי שאומר שהוא רוצה לדבר על החכמה, אבל לא הייתה נבואה, לפי התוספות זה הגדרה של ליצן. תפסתם את ההסבר. אולי בצורה אחרת: מי שאומר: "אתם רוצים לדעת יסוד החכמה? יסוד החכמה זה שאי אפשר להגיע לחכמה" – זה כל הפילוסופיה. ולכן הוא מסביר את זה: "פילו" – "סוף": "פילא" – "סבא" בארמית. זה מובן... (צחוק קל)

היחס האמביוולנטי לציביליזציה היוונית

אז אני חוזר לעניין: "ולכך דרשו ז"ל נִפְתָּ אֱלֹהִים לִיפְתָּ", אתם זוכרים שזה הברכה של נח ליפת – "נִפְתָּ אֱלֹהִים לִיפְתָּ וַיִּשְׁכֶּן בְּאֶהְלֵי שָׁם" (בראשית ט, כז), ופירשו ז"ל (מגילה ט ע"ב) אמר רב חייא בר אבא, היינו טעמא דכתיב: נִפְתָּ אֱלֹהִים לִיפְתָּ, מיפיותו" – איך קוראים את זה? יפיותו של יוסף, היופי... סליחה, אמרתי "יוסף"? זה גם כן נכון (צחוק). היופי של יפת "יהא באהלי שם". "נִפְתָּ אֱלֹהִים לִיפְתָּ וַיִּשְׁכֶּן בְּאֶהְלֵי שָׁם". איזה מין ברכה כזו. החלק של יפת – זה היופי. ודווקא מכיוון שהיופי זה החלק של יפת, עתיד לשכון באוהלי שם. ההסבר של הגמרא זה: הִרְשׁוּ לְתַרְגֵּם אֶת הַתּוֹרָה, את ספרי הקודש, נאמר, רק בלשון יוון, מכיוון שהיא שפה יפה. כי היופי של יפת זה יוון, אומרת הגמרא. ואנחנו יודעים שזה הסגולה של יוון: כל היופי של ה... נאמר – הגאונות, הגניוס של יפת, סופסוף אנחנו מוצאים אותה ביוון. ולכן כשנתנו רשות לתרגם – אני מתכוון לסנהדרין – לתרגם את ספרי הקודש, קודם כול נתנו רשות לתרגם רק בלשון יוון. וזה דווקא בפרק "כתבי הקודש". אני לא רוצה להכניס בסוגיות שמה, כי אין לנו מספיק זמן כדי לראות את כל הפרק, אבל תראו את פרק "כל כתבי הקודש" במסכת שבת: כשחולקים כבוד לתרגום ביוונית כמעט באותה מדרגה שחולקים כבוד לכתבי הקודש בעברית עצמה.

אז ההסבר הוא ככה: איך יפת ישכון "בְּאֶהְלֵי שָׁם"? כשיתרגמו את כתבי הקודש בלשון יוון. אתם מרגישים שיש משהו דומה לסתירה פה: מצד אחד המהר"ל מסביר לפי המקורות, להגדיר את יוון בתחרות עם ישראל, שגנבו ממנו את החכמה שבתורה כשתרגמו את התורה. וזה המקור של הבראשית רבה: "החשיכו את עיני ישראל ואמרו להם: כתבו על קרן השור" "אין לכם חלק ונחלה באלוהי ישראל". מצד שני, יש איזה שבח ללשון יוון. אם כבר יש צורך לתרגם את כתבי הקודש בשפה אחרת – אז הרשות ניתנה קודם כול (ליוון), אחר כך הרשות ניתנה לכל השפות. ודווקא לפי דעתי, מכיוון שהיהודים לא היו מבינים עברית, אז היו צריכים לקרוא בכל לשון שאתה שומע. ודווקא בלשון יוון.

רבתי דפלי ביהודאי, פירוש ששחק ונתלוצץ".

פה יש נושא חשוב מאוד. יש הבדל בין לשון יוון, תרבות יוון מצד אחד; והפילוסופיה היוונית, החכמה היוונית. זה שני דברים שונים לגבי החכמים. הם נתנו כבוד ליופי, ללשון והתרבות של יוון; והיו בעימות, במלחמה, עם הדעות של החכמה היוונית. זה לא קל, כבעיה, כן? כי יש צד חיובי ביופי של לשון יוון, ויש צד שלילי לגמרי – ונראה למה – בצורה שהיוונים, בעיקר הפילוסופים, רצו לסלף את חכמת התורה.

אז המהר"ל ממשיך בהסבר: "כלומר מן היופי של בני יפת, וזהו לשון יוני, שהוא היפה יותר, יהיה התורה באהלי שם" – זה מובן, או צריך לדייק עוד? זאת אומרת: איך מתקיים הפסוק "יִפְתָּ אֱלֹהִים לְיִפְתָּ וְיִשְׁכֵּן בְּאֶהְלֵי שֵׁם"? אם היופי של יפת יהיה אמיתי – וסופסוף זה מתגלה ביוון – אז יפת יכול לשכון באהלי שם. איך? בתרגום של התורה בלשון יווני. ולכן רציתי מייד לדייק: יש הבדל בתפיסת החכמים בעניין של היופי השייך לסגולת יוון, שהיא יופיו של יפת, וחכמת היוונית שתרגמה את קדושת התורה לצורה תרבותית שונה לגמרי, שייכת לחכמה החילונית של יוון. אתם מבינים את חשיבות הבעיה.

"כי מותר להיות התורה בלשון שלהם, וכל זה מפני שיש להם החכמה יותר משאר אומות" – אפשר אולי להגדיר את זה ככה: יותר מכל שפות, יש סיכוי שהתרגום של כתבי הקודש בלשון יוונית יהיה יותר קרוב לאמת של חכמת התורה מִשְׁאֵר לשונות. זה מובן? אבל מה קרה? קרה שתרבות יוון רצתה לחלל את קדושת אותה החכמה של התורה, ולכן התחיל העימות.

יש לכם פירוש על מסכת אבות שנקרא 'מגן אבות', מחכם גדול ששמו היה... דווקא באלג'יר...

קהל: הרשב"ץ?

מניטו: הרשב"ץ, כן. אז הוא מסביר את זה באופן ברור מאוד: ההבדל בין לשון יוון וחכמת יוון.⁴ זה מסביר לנו למה היה כל כך פיתוי לעם ישראל שבאותה תקופה – לתרבות היוונית. מי שלמד הלשון הזה, יוונית, יכול להבין שהיה פיתוי כזה. אם כבר צריך לתרגם, אז כדאי ביוונית, ולא בשום לשון אחרת.

נמשיך: "והקירוב הזה עצמו" – זאת אומרת, הקירוב של סגולת החכמה השכלית ביוון, וסגולת החכמה הקדושה בישראל – "הקירוב הזה עצמו היה גורם שרצו לאבד מהם התורה, כי אין גיבור מתקנא אלא בגיבור שכמותו, ולפיכך רצו לאבד מהם התורה" –

4. מגן אבות לרשב"ץ, פרק ב משנה יד.

להאביד מִיִּשְׂרָאֵל את התורה. ולכן כשהיו שולטים בארץ יהודה אמרו: תביאו את הקורבנות שלכם, אבל על קרן השור של הקורבן כתבו: "אין לנו חלק ונחלה באלוהי ישראל", ועוד זה יתבאר. "כי אין גיבור מתקנא אלא בגיבור שכמותו" – זה ביטוי יפה. ולכן, מהו הפסוק שמתנגד לזה? (שתיקה).

אני חוזר על מה שאומר המהר"ל אומר פה: "אין גיבור מתקנא אלא בגיבור שכמותו". חכמי בבל לא היו יכולים להתחרות עם חכמת התורה, מכיוון שלא היו מסוגלים להיות חכמים באותה מדרגה. גם כן חכמי מדי. אבל חכמי יוון כן. תפסו דווקא את הנקודה של אותה חכמה שיש בתורה – "אנחנו צריכים אותה", נאמר את זה ככה, "גבי האוניברסליות של התרבות האנושית כולה". הספרייה של אלכסנדריה, כן? בתנאי שלא יהיה קשר... – איך אומרים את זה? – מיוחד, ייחודי, של העם היהודי. תפסיקו לומר: "זה החכמה שלנו, זה הכתובת שלנו", תנו את זה לכל העולם כולו – אור לגויים בלשון יווני, מכיוון שזו הייתה המלכות של אותה תקופה.

מה הפסוק בתורה שהוא מתנגד למה שאמר פה הרב? "כי אין גיבור מתקנא אלא בגיבור שכמותו" – לכן נאמר...? כדי לתקן את זה? זה דבר פשוט ויפה: "וְאֵהָבֶהָ לְרַעְיָהּ כְּמוֹךָ" (ויקרא יט, יח). כי פה יש סכנה של קנאה. הבנתם את ה...?

"ולפיכך רצו לאבד מהם התורה. ולכן אמר כי מלכות שלישית מתייחס אל חיה" – בחזון של דניאל (ד, 1) – "שהיא נמר, שיש לה ארבע כנפיים, כי החכמה היא מתפשטת בכל צדדיה לרוחב ולאורך" – טוב אני מדלג על ההסבר הזה – "ואין לה גבול כלל, רק מתפשט בכל מקום. ולכן היה מדמה זה לנמר שיש לו ד' כנפיים, שהכנפיים מורים על התפשטות בכל ד' רוחות, וכבר ביארנו זה במקום אחר, וזה מבואר בכל מקום. ולכן אמר על אומה זאת" – זה בארמית, בספר דניאל: שהיא תתפשט בכל הארץ ("דִּי תִשְׁלֹט בְּכָל אֶרְעָא" – דניאל ב, לט). ובלי שום ספק: הכוח, הסגולה של תרבות יוון התפשטה בכל העולם כולו. באיזה בחינה? בכל הארץ כולה?

קהל: חכמה אומנותית?

מניטו: לא רק אומנות. מצד האומנות, זה מסוגל לאיזה אופי תרבותי. אבל יש איזה בחינה של חכמת יוון – התפשטה על כל העולם כולו, בבחינה ממש כלל עולמית.

קהל: מדעית.

מניטו: המדע. כי הלשון של המדע זה סוף סוף המתמטיקה היוונית. וזה הגיע למדרגה של "וַיְהִי כָּל הָאָרֶץ שָׁפָה אֶחָת" (בראשית יא, א). זאת אומרת, זה בא מיוון. וזה דווקא המדע של החיצוניות של העולם. יש צד של אסתטיקה – יופי, ויש צד של מדע – זה המתמטיקה. אני לא אומר שלא היו גם לפני היוונים תרבויות ועמים שידעו מתמטיקה, אבל הסגנון המתמטיקאי של היוונים הוא שהגיע לאותה מדרגה של "וַיְהִי הָאָרֶץ שָׁפָה אֶחָת". זה מובן? זה שייך לשטחיות של המציאות, לחיצוניות של המציאות, כפי שראינו כבר בשיעור הקודם, כשלמדנו את הפרק ב'אורות'. זוכרים את זה?

אבל הלשון השייך, השפה השייכת לפנימיות של המציאות, לרוחניות, לנשמה, לערכים של הקדושה – זה הסגולה של עם ישראל. אז כל עוד שיוון הסתפקה בחלק, בסגולה שלה: היופי – אני חוזר בהגדרות: היופי, האמת של המציאות החיצונית, דהיינו המדע – זה היה בסדר, זה היה הסגולה של יוון. סגולה של ישראל זה הנבואה: הידיעה, המדע של פנימיות המציאות של הקדושה, של עולם הפנימי של הנשמה. אבל כשיוון רצתה לקחת גם את הסגולה של עם ישראל – אז המלחמה התחילה. תפסתם את העניין?

הכישלון של חכמי ישראל: תבניות חשיבה פרסיות ותבניות חשיבה יווניות

ייתכן שהייתה פה איזה מין... איך אומרים את זה? חכמי ישראל לקחו סיכון גדול, הפיתוי היה גדול גם כן: לתת, לתרגם את התורה בלשון יוון. אבל לפי דעתי לא הייתה ברירה, זה נעשה בעל כורחם. ואנחנו רואים לפי המציאות התרבותית של עם ישראל בכל תקופה: דווקא – ויש לנו הרבה הרבה עדויות מאותה תקופה – היהודים, ובכללם הרבה מחכמי ישראל, בחרו את התרבות היוונית על התרבות הקודמת של פרס, מדי ובבל, וזה היה הכישלון של התרבות היהודית דאז. מכיוון שכל עוד היהודים היו נאמנים לתרבות הפרסית-המדאית – כך אומרים? מדאית? באל"ף, כן? – הבבלית, שזה הכלי של החכמה של התלמוד, זה תרבות בבלית, זה לא תרבות יוונית. אז הכול היה עוד קשור לתקופת הנבואה, לכלים התרבותיים של תקופת הנבואה. מייד כשהתחילו להעדיף, לבחור, את התרבות היוונית ככלי של תרגום התורה, ואחר כך הלטינית – זה היה הרס של המסורת, והתחלת הצדוקיות.

אתם מבינים שפה יש נקודה חשובה מאוד: סוף סוף, אם אני הולך לסוף הנושא הזה, מהו ההבדל בין עולם היהדות ועולם הנצרות? עולם היהדות נשאר נאמן לכלים התרבותיים של התקופה של הנבואה, דהיינו, התרבות הבבלית והפרסית. הנצרות בחרה בכלים של יוון

ורומי. וכל פעם שיהודי – תלמיד חכם, משכיל, נבון – עושה אותו דבר, זאת אומרת: זורק את דרכי החשיבה של התלמוד – שהם בבליים ופרסיים, מי שבקיא קצת בתלמוד מבין את זה – ומעדיפים את הכלים התרבותיים של המערב, האוניברסיטאיים האקדמאיים, דהיינו יוון ורומי – זה כבר הרס המסורת. זה ההבדל בין הישיבה והאוניברסיטה. תפסתם את זה? זה מובן?

קהל: אז למה לפי זה דרשו: "יפיפותו של יפת ישכון באהלי שם" – שמותר לתרגם את התורה ליוונית?

מניטו: נכון, לכן אני אמרתי, התחלתי קצת: זה היה פיתוי, ולקחו סיכון חמור. זה נכשל. זה היה יכול להיות אפשרי אם לא הייתה אותה מלחמה תרבותית: שהיוונים לא הסתפקו בסגולה שלהם – דהיינו החכמה של החיצוניות של המציאות, עולם האסתטיקה ועולם המתמטיקה. רצו לטפל – והמושג [לטפל] במקומו – בנושאים של הנבואה, פילוסופיה. ואז הכניסו חושך במקום האור. הכניסו את הטומאה במקום הטהרה, כפי שלמדנו בשיעור של הרב, זוכרים את זה. כל עוד שאיש מדע עושה מדע – זה כשר למהדרין. אבל כשהוא מתחיל לפלסוף, הוא מתחיל לסלף. כי הוא מטפל בתחום שמחוץ לסגולה שלו. וזה התחום של הנביאים, של הנבואה. אתם מבינים את ה...? סוף סוף זה פשוט להבין את זה, אבל זה הייתה מלחמה שלא נגמרה.

ולפי דעתי ההסבר ההיסטורי תרבותי, אפשר למצוא במה שאומר המהר"ל: כל עוד – אני חוזר על זה – שאנחנו נשארים בתחום החכמה התלמודית – אם זה בבלי, אם זה ירושלמי – דרכי החשיבה הם בבליים ופרסיים, וכשעוזבים את זה ומתחילים ל... איך אני יכול לומר... לפלסוף, עם דרכי החשיבה של יוון ורומי – זה כבר התחלה של הנצרות. וזה מתחיל בצדוקיות.

וזה המצב עכשיו, כבר מתקופת הרנסנס כבר, עד ימינו אנו, זה ההבדל המהותי בין העולם הרוחני של הישיבה והעולם הרוחני של האוניברסיטה. ואין שום פשרה אפשרית! זה או זה או זה. אתם מבינים את זה, כן? אז אני לא אומר שבלתי אפשרי להיות איש ישיבה עם מידע – לא מדע – מידע אוניברסיטאי. זה אפשרי, התרבות היא אוניברסלית. אני לא אומר שאי אפשר להיות איש אוניברסיטה עם מידע תלמודי, אבל... איך מתחיל הפסוק הראשון של ספר תהילים? "אֲשֶׁרִי הָאֵישׁ, אֲשֶׁר לֹא הָלַךְ" (תהילים א, א) הבנתם מה שאני אמרתי... (צחק משותף). ואני חוזר לעניין. זה מובן?

טוב, אז אתם רואים שהבעיה מתחילה עם ההתמודדות עם יוון. כל עוד שהיינו עם בבל – זה כוחות הנפש, תרבות של כוחות הנפש. והייתה מלחמה ביניהם, אבל זה לא הגיע עד השכל. מדי – זה עניין הרוח, הרגישות שבחיים, האומנות של 'כוח המרגיש' כמו שאומר הרמב"ם.⁵ זה היה מדי: טעויות עצומות, אבל בלי שום שכל. מייד כשמתחילים עם יוון, אז זה כבר חומרת העניין. לכן אני אומר: היה פיתוי לאותה אפשרות שאולי זה אפשרי לתרגם, וזה יהיה הקשר, הגשר, עם העולם הכללי, דרך לשון יוון, מכיוון שכבר נאמר "יִפְתָּ אֱלֹהִים לְיִפְתָּ". וזה נכשל!

קהל: למה לא אסרו את זה?

מניטו: לא, התאבלו בזה, התאבלו. היה אָבֵל כשרצו [לתרגם]. מכיוון שבאופן היסטורי מדויק, זה לא הסנהדרין שהחליטו לתרגם. אלא מלכי יוון (מגילה ט"א), זה ה...

קהל: תלמי.

מניטו: נכון. הכריחו את חכמי ישראל לתרגם.

קהל: אבל יש בתלמוד הלכות שלמות על זה ש[...]. זה גם הלכה, ברמת ההלכה, שמותר לתרגם ביוונית דווקא, ולא ב...

מניטו: לכן אני הבאתי את המקור של ה'מגן אבות', שהוא אומר: יש הבדל מהותי בין...

[הפסקה בהקלטה]

מניטו: ...פייטנות יוונית, ספרות יוונית. זה העולם שמתאר הרב, של היופי, של האמיתות שיש במציאות החיצונית של העולם. וכשלומדים מתמטיקה גם כן רואים שזה רצון הבורא, גבי הכלים של העולם.

מייד כשמגיעים לתקופה של הפילוסופיה – זה עניין אחר לגמרי. זה חכמי יוון שרוצים לדבר על הנושאים של הנביאים. אז זה מה שאומר המדרש: "מביאים חושך במקום האור".⁶ יש איזה מין ממד טרגי במה שהם אומרים כשהם מדברים על הנושאים של הנשמה. מוות

5. הקדמה למסכת אבות ('שמונה פרקים'), פרק א.

6. כוונתו לכך שהיוונים "החשיכו עיניהם של ישראל" דרך התרגום, כפי שמובא במקורות על תרגום התורה ליוונית, שלאחר כתיבת התרגום "ירד חושך לעולם".

במקום חיים. למה? מכיוון שהחשיבה שלהם התרגלה לסדר של החיצוניות, וכשמדברים על הפנימיות, מכניסים בפנימיות את הסדר של החיצוניות – זה המוות בנשמה. הבנתם את זה? תפסתם את זה? והדוגמה המאפיינת זה הנצרות: זה איש של יוון, שנשאר יווני, עם הטרגדיה שלו, ושמאמין באמונה של ישראל. אז הוא הופך את האמונה של ישראל מחיים למוות. זה מובן, כן? זה ברור שזה המצב התרבותי של ה...

ואם אני חוזר לנקודה ההיא, של ההבדל בין האווירה של עולם הישיבה, שלומדים את התורה עם כוח סגולי של החכמה השייך לישראל, אבל דרך דרכי החשיבה של בבל ופרס. מייד כשמתחילים ללמוד את זה דרך דרכי החשיבה של יוון ורומי – זה כבר נוצרי. זה קצת סכמתי מה שאני אומר, אבל לא כל כך, מכיוון שלאמיתו של דבר זה יותר חמור מזה.

קהל: יש גם... גם משתמשים חכמי ישראל ב...

מניטו: כל חכמי ישראל שהשתמשו בדרכי החשיבה של יוון ורומי – נכשלו. נקודה. אין יוצא מן הכלל. אין יוצא מן הכלל! והדוגמה זה לא דווקא שפינוזה, שהיה כבר בוגד. אלא פשוט: מנדלסון. הוא התחיל בדרך ההיא – נכשל, מייד. ומידה כנגד מידה – בניו התנצרו. והוא היה יהודי אדוק, כן? בניו כבר. מכיוון שהוא הורה להם את הדרך הלא נכונה. ואין יוצא מן הכלל!

קהל: אבל גם הרמב"ם השתמש בחכמה ההיא!

מניטו: מה?

קהל: הרמב"ם.

מניטו: אני לא דיברתי על הרמב"ם, אתה מדבר על הרמב"ם.

קהל: הוא לא השתמש באריסטו?

מניטו: נכון. מה אתה רוצה שאני אומר?... (צחוק קל) כבודו מונח במקומו. אבל אני חוזר על מה שאני אמרתי: בלי יוצא מן הכלל, כל חכמי ישראל שהשתמשו בזה נכשלו, נקודה. אל תביא את הרמב"ם פה. 'והמשכיל ישכיל'... זה לא הנושא, אנחנו עם המהר"ל. אם אתה אומר כבר הרמב"ם, אז תאמר אולי 'מיימונידס', זה משהו אחר. הרמב"ם זה הרמב"ם. אתה מבין את ההבדל אולי, כן?

אז נחזור לנושא: איפה הגעתי?

"שיש לה החכמה יותר משאר אומות. והקירוב הזה עצמו היה גורם שרצו לאבד מהם התורה" – "מהם" זה ישראל – "כי אין גיבור מתקנא אלא בגיבור שכמותו, ולפיכך רצו לאבד מהם התורה". זה מה שאנחנו אומרים ב'על הניסים', אתם זוכרים?

קהל: "לשכחם מתורתך".

מניטו: "לשכחם מתורתך", ויש גרסאות "להשכיחם מתורתך". לא רק לנתק את התורה מישראל, אלא גם ישראל מהתורה. זה מובן. טוב, פה המהר"ל מסביר, באופן חריף מאוד, מה שקרה באמת: היוונים היו מסוגלים להבין את עומק החכמה שבתורה, ולכן רצו לקחת אותה, ולנתק אותה מהישראליות שלה, מהקדושה שלה. וזו הייתה חומרת המצב. ולכן המדרש, וגם במסכת מגילה, גם כן מביא את זה: "החשיכו עיניהם של ישראל ואמרו כתבו על קרן השור..." – קורבנות תביאו, אבל בבחינה דתית, בבחינת עבודה זרה של אומה זו או אחרת. "אין לכם חלק ונחלה באלוהי ישראל". הקשר הזה נותק לפי דעתם.

ורק רציתי להוסיף, כי זה המצב שאנחנו חיים עכשיו – מאז תקופת האמנציפציה בחברה היהודית, ובפרט בחברה הישראלית – העימות הזו בין שתי הגישות האלו: אלו שבאים ואומרים "התורה זה חכמה גדולה, יותר גדולה מכל חכמות אחרות" – אבל מאותו סוג. וזה שונה לגמרי מהמסורת שלנו: שהתורה היא החכמה של הקודש, זה משהו אחר לגמרי. תפסתם את זה? והקודש שייך דווקא לעם ישראל. עם קדוש, תורה קדושה, לשון הקודש. ולכן, לתרגם את התורה בלשון יוון – זה כבר משהו, כי זה לשון יפה, אמיתי, כשר, למהדרין. לתרגם את התורה בדרכי החשיבה של יוון – זה כבר משהו אחר. צריך לתפוס את זה, שתי תקופות שונות: הייתה תקופה של תרבות יוון בבחינת היופי, וכשהגענו לתקופה השנייה של תרבות יוון בבחינת הפילוסופיה – זה כבר משהו אחר. הבנתם את זה?

קהל: בעניין שרצו שיהיה שינוי, זה עשרה מקומות בתרגום (מסכת סופרים א, ז) [...] כדי לשמור על הייחודיות הזאת של התורה?

מניטו: לפי הדוגמאות שמביאה הגמרא, הם פחדו מהתגובה של היוונים, מכיוון שדווקא בכל המקורות האלו הייתה איזה נימה... אנטי-גויית נאמר, זהו. אז פחדו מזה. לא, לפי דעתי זה היה יותר חמור: החליטו בכוונה לתרגם את זה ברובד הכי הכי תחתון של החכמה. הבנתם מה שאני רוצה לומר, כן? זאת אומרת ניסו, הצליחו אני חושב. כי כשאנחנו קוראים את כל התרגומים שבאו אחריהם, ודווקא התרגומים הכי... האחרונים, אנחנו רואים

שהמתרגמים לא מסוגלים [אלא] רק לתרגם לפי המשמעות הכי פחותה של הפסוק. ובזה החלי... הסתירו. כדי לא לטמא את הרוחניות הגבוהה של דברי הקודש. אבל מה? זה הביא איתו אסונות בעם היהודי! כי גם היהודים עצמם קוראים את הפסוקים רק בשכבה הכי תחתונה של המשמעות. תפסתם מה שאני רוצה לומר?

קהל: מיסיונרים, אולי.

מניטו: לא לא, אני מתכוון למשהו קצת יותר אחר. אין לי דוגמאות עכשיו כי הנושא הוא רחב מאוד. רק באופן מופשט: בכל פסוק ופסוק יש משמעות לפי הפרד"ס. ויש פרד"ס דפרד"ס, ופרד"ס דפרד"ס עד אין סוף. אז המתרגמים, זאת אומרת הסנהדרין שתרגם, ה"שבעים" האלו, החליט לתרגם במילה היוונית היותר גסה, היותר חיצונית, היותר... גרועה, נאמר, כדי לא ללכלך את הרוחניות שבתורה. אבל מה, כל זה הביא איתו אסון גם כן ליהודים! הם קוראים את כתבי הקודש, אפילו בעברית, דווקא בשכבה היוונית של התרגום. תפסתם את זה? נמשיך.

טענת אומות העולם בעקבות חטא העגל

"מאחר כי האומה הזאת יש בה החכמה, הרי השכל מתפשט (בכל העולם) כי כך עניין השכל. ולכך כפי מידת השכל, היא ממשלתם בכל העולם, והכל היה כפי המידה. ולכך המלכות הזאת לא היו מתנגדים לישראל רק מצד התורה השכלית ומצד התורה האלוהית.⁷ וכך היה כל עניין מלכות שלישית, לבטל מישראל מעלת התורה האלוהית, וכל דבר אלוהי בפרט. הייתה רוצה אומה זאת שלא יהיה חס ושלום לישראל מעלה אלוהית. וזהו אומרם במדרש: 'וְשֵׁם הַנֶּהָר הַשְּׁלִישִׁי חֵדְקָל (בראשית ב, יד) – זו יוון' – זה עוד מדרש אחר בויקרא רבה (יג, ה). "חידקל" זה שם של הנהר, וההסבר של המדרש הוא: "שהיא חדה וקלה" – חידקל – "בגזרותיה" – זאת אומרת: מתוחכמת, "הָבָה נְתַחֲכְמָה לֹ" (שמות א, י) – "על ישראל, ואומר להם כתבו על קרן השור שאין לישראל חלק באלוהי ישראל". כי מלכות שלישית אומרת לישראל כתבו על קרן השור דווקא".

טוב, ופה יש מייד רמז שאני רוצה להסביר כהקדמה, ונראה את המקור שמביא המהר"ל עכשיו במסכת ברכות. ואותה טענה אנחנו מוצאים אותה אחר כך בעיקר אצל האסלאם, וגם הנצרות, אבל בעיקר אצל האסלאם: פעם הייתם עם סגולה של אותה חכמה אלוהית

7. בגרסאות דפוס אחרות נכתב: "ומצוות התורה האלוהית".

של הקודש. אבל נכשלתם. איזה חטא? חטא העגל. בחטא העגל יש לנו – אומרים אומות העולם – "עדות שאין לכם שום סגולה אלוהית של קודש יותר מאומות העולם, כי דווקא חזרתם לאותה תפיסת העולם של העבודה זרה. מכיוון שקרה דבר כזה, נכשלתם, בחטא העגל, אז דווקא" – אומר המהר"ל בהסבר שלו של המקור של המדרש – "כתבו על קרן השור" – רמז לעגל – "זה נגמר. אין לכם חלק ונחלה באלוהי ישראל". תפסתם את זה?

זאת אומרת, השאיפה של אומות העולם בבחינת יוון זה לאבד – כלשון המהר"ל – את סגולת ישראל בקודש, שזה כבר נאבד. אז כך, בצורות שונות, זאת טענת הנצרות: "עבר זמנכם", זאת טענת האסלאם, וזו הייתה כבר טענת יוון: "כתבו על קרן השור" – זה עדות של הכישלון שלכם, אין לכם חלק ונחלה. הבנתם את זה?

ואני חושב שאפשר להוסיף את זה, ואם המהר"ל היה חי בדורנו, היה אולי מסביר יותר, מכיוון שהוא ראה מראש את חומרת המצב – כבר בזמנו המצב התחיל להיות חמור. ושגם המתייוונים בתוך עם ישראל אומרים אותו דבר: אין שום הבדל בין סגולת החכמה של עם ישראל וסגולת החכמה של אומות העולם. "אין לנו" – אומרים, כביכול – "חלק ונחלה במה שאתם קוראים 'עניין הקדושה', 'אלוהי ישראל', לפי הנביאים". תפסתם?

אני שמעתי מחבר אחד שהיה בקונסוליה בניו יורק, לפני עשרים שנה כבר, שחזר מאמריקה – הוא לא קשור בעניין הריגול ש... (צחוק מהקהל) שאמר לי ששמע מהרב ממונקאטש – אולי שמעתם על החסידות של מונקאטש? לא? לא שמעתם על זה? (קהל: הונגרי) הונגרי, כן, נכון. זה משהו... מיוחד. יש מהרבי שלהם, 'אמרי יוסף', יש הסבר, פירוש על רש"י לפי הקבלה. זה משהו לא רגיל. אז שאמר להם, הרבי ממונקאטש מניו יורק, הנוכחי, הוא אמר לקונסול הזה: בימי הביניים היו לנו בעיות קטנות. כל השאלות והתשובות של אותה תקופה זה שאלות קטנות, והיו לנו חכמים גדולים עצומים ענקיים. עכשיו יש לנו בעיות ענקיות וחכמים קטנים... (צחוק) זה יפה. טוב, זה נושא בפני עצמו. אילו היו לנו מורים כהמהר"ל עכשיו – אולי אף אחד לא היה מבין אותם, והוא היה כותב לדורות הבאים... (צחוק) אז אני חוזר על זה.

משוא הפנים של הקב"ה: שוכח את החטאים, וזוכר את הזכויות

אז אולי נתחיל במקור במסכת ברכות (לב ע"ב), וזה ההמשך, אני אקרא את זה מהר מאוד, מכיוון שהעיקר זה ההסבר שלו. אתם זוכרים מה שכתוב בפרק חמישי במסכת ברכות על

"וַתֹּאמֶר צִיּוֹן עֲזָבֵנִי ה', וַאֲדֹנָי שְׁכַחֲנִי" (ישעיהו מט, יד). אז תראו במהר"ל, אני קורא את זה (הערה טכנית) פה:

"וַתֹּאמֶר צִיּוֹן עֲזָבֵנִי ה' וַאֲדֹנָי שְׁכַחֲנִי" – הגמרא אומרת, וזה הצעקה של עם ישראל בכמה וכמה דורות: שמענו שמועה, הנביאים אמרו, יש השגחה בין הבורא עולם ועם ישראל. אבל מאז תקופת סיום הנבואה – וזה רחוק מאוד בזמן – לא תופסים את זה. ולכן כאילו עם ישראל אומר: "וַתֹּאמֶר צִיּוֹן" – דווקא ציון – "עֲזָבֵנִי ה'". ולא רק ש"עֲזָבֵנִי" – "וַאֲדֹנָי שְׁכַחֲנִי". אתם זוכרים את כל הסוגייה הזאת. הגמרא שואלת: "היינו עזובה היינו שכוחה!" – זאת אומרת, יש כפל לשון. והיא מסבירה: "אמר ריש לקיש, אמרה כנסת ישראל" – כך אמרה כנסת ישראל – "לפני הקב"ה: ריבוננו של עולם, אדם נושא אשה על אשתו ראשונה, זוכר מעשה הראשונה; אתה עזבתני ושכחתני". זאת אומרת יש צרה כפולה: לא רק שעזבתני, ואולי יש לך איזה קשר עם אומה אחרת, 'כנסת' אחרת – לא רציתי לומר 'כנסייה', אבל (צחוק קל) אתם מבינים – עם דת אחרת. אז לא רק עזבתני, אלא שכחתני! וצריך לראות את זה ברצינות, זה החכמה של הגמרא שראתה את המצב של הייסורים בעם ישראל במשך דורות והרבה הרבה זמן. אלפיים שנה וחצי, כן? מאז ניתוק קשר הנבואה. ורואים בעולם הגדול כאילו אין שום זכר של עם ישראל. ולא דווקא, בהפך: יש איזה מין השגחה משונה לזרמים של תרבויות אחרות! זה הכוח של האמונה של אבות אבותינו במשך אלפיים שנה.

אז הנה: "אתה עזבתני ושכחתני. אמר לה הקב"ה" – וזה המשך הפסוק בנביא: "וַתֹּאמֶר צִיּוֹן עֲזָבֵנִי ה' וַאֲדֹנָי שְׁכַחֲנִי", אז התשובה של הנביא היא, מפי הקב"ה: "הֲתִשְׁכַּח אִשָּׁה עוֹלָה מִרְחֹם בֶּן בְּטָנָה גַם אֵלֶּה תִשְׁכַּחַנָּה וְאֶנְכִּי לֹא אֶשְׁכַּחַךְ" (שם, טו) – זה הפטירה שאנחנו קוראים, הפטירות של תנחומים, אחרי תשעה באב. אז הנה ההסבר של הגמרא.

רפה יש איזה מין מדע של אסטרונומיה, משהו יוצא מן הכלל, תראו את זה (צחוק קל) במקור: "בתי, י"ב מזלות בראתי ברקיע, ועל כל מזל ומזל בראתי לו שלושים חיל" – זה צבא השמיים – "ועל כל חיל וחיל בראתי לו שלושים לגיון" – זה כבר רומאי – "ועל כל לגיון ולגיון בראתי לו שלושים רהטון" – אני באמת לא יודע מה זה "רהטון", אם זה, איך אומרים את זה בצבא? אם זה אוגדה, גדוד, או משהו כזה. צריך להיות מומחה בצבא הרומאי כדי להבין. אבל כדאי לקרוא את זה – "ועל כל רהטון ורהטון בראתי לו שלושים קרטון" – קרטון, זה אני יודע מה זה (צחוק) – "ועל כל קרטון וקרטון בראתי לו שלושים גסטרא, ועל כל גסטרא וגסטרא" – זה גיסטרא או גסטרא? זה כבר גסטרא (צחוק) – "תליתי בו שלוש מאות ושישים וחמישה אלפי ריבוא כוכבים כנגד ימות החמה". טוב, זה אסטרונומיה שלמה. מה, מה הכוונה? אני בורא עולם, בורא עולמות. כל העולם

כולו, 'הקוסמוס' כמו שאומרים היוונים האלו, כל זה – בראתי רק בשביל אותה ברייה שתכיר בבורא עולם. אתם זוכרים את המדרשים הראשונים בהתחלת התורה: "בְּרָא אֱלֹהִים" (בראשית א, א), מייד רש"י מכניס בזה: "בשביל ישראל שנקרא ראשית, בשביל התורה שנקרא ראשית". זאת אומרת, צריך את כל העולם כולו כדי להגיע לאיזה מין בריאה קטנה שתכיר בבורא עולם. "כל זה בשבילך". זה מובן? זה לא קשה להבין את זה. זה המון חכמות בזה, אבל סוף סוף זה הכלל.

"וכולן לא בראתי אלא בשבילך, ואת אמרת עזבתיני ושכחתיני?" – איזה בדיחה זה? תפסתם את התשובה של הקב"ה? זה מובן? אם זה לא מובן, תגידו לי שאני אנסה להבין, למה זה לא מובן (צחוק קל). כי אם כבר יש בכל העולמות איזה מין ברייה בעלת רצון, בעלת מודעות, בעלת... כל הערכים שיש בנפש של האדם, וסוף סוף מתוך כל המין האנושי איזה מין ברייה חדשה שנקראת 'ישראל' שמכירה בבורא עולם. לכן אם יש משמעות בכל העולמות כולם – זה בשבילך, ואת יכולה לחשוב דבר כזה? עזבתיך ושכחתיך? אז זה ההמשך של הפסוקים: "הִתְשַׁפַּח אִשָּׁה עוֹלָה" – מבינים את פשט הפסוק? מה זה "הִתְשַׁפַּח אִשָּׁה עוֹלָה"? (קהל) "עולה" זה, כן, הבנים. הבנים כשהם עוד...

קהל: תינקות?

מניטו: לא. מייד אחרי העובר.⁸ כשלוקחים על ה... טוב.

"אמר הקב"ה, כלום אשכח עולות אילים ופטרי רחמים שהקרבת לפני במדבר?" אז פה הקב"ה מזכיר לישראל מה קרה במדבר. איזה מין מסיבת חתונה. האם אני יכול שבפעם הראשונה בכל ההיסטוריה של העולם, הבאת לי עולות ופטרי רחמים – לי, בורא עולם, והיו, היו קורבנות... מ... מקין והבל, ואדם הראשון והלאה, לעבודה זרה. זה הפעם הראשונה שעולת התמיד בסיני – עולה כשרה. האם אני יכול לשכוח את זה?

קהל: אבל במדבר היה גם העגל כאילו...

8. הכוונה לעולל, כלשון הפסוק "מִפִּי עוֹלָלִים וְיִנְקִים פִּסְתָּ עֵז" (תהילים ח, ג). יש לשים לב שמניטו מדייק כאן במושג שמצוטט במדרש: מדובר בשלב ביניים בין עובר לתינוק. כפי שנלמד מ'מצודת ציון' שם: "עוללים – אף במעי אמן ייקראו עוללים, כמו (איוב ג, טז): 'כְּעֹלָלִים לֹא יָאוּ אֹר'". ובפירושו לאיוב, שם: "כְּעֹלָלִים – כן ייקרא התינוק הרך וכן ייקרא במעי האם".

מניטו: נכון, נכון, זו הבעיה. זו הטענה של הגויים: העגל. אבל הקב"ה מסביר לעם ישראל מה... כל המתח בין שני הדברים האלו: הזכות והחובה.

"אמרה לפניו, ריבונו של עולם, הואיל ואין שכחה לפני כסא כבודך, שמא לא תשכח לי מעשה העגל?" – אולי יש לך איזה... אבי אבות... חכם מהתלמוד (צחוק) – "שמא לא תשכח לי מעשה העגל" – וזה הפחד של הנפש, כשחושבים על העניין של המשקל, המאזניים בין הזכויות והחובות. מכיוון שאנחנו יודעים: שאולי יש לנו זכויות, אבל אולי יש לנו חובות. אז יש איזה מין פחד: אם אין שכחה – אוי ואבוי, הוא לא ישכח את החובות. אבל אם [יש] שכחה – הוא ישכח גם כן את הזכויות, אין משמעות בחיים. אתם מבינים איך יכולים להגיע לאפיקורסיות מפחד של יום הדין.

ופה יש דבר מעניין מאוד: משוא פנים. "שמא לא תשכח לי מעשה העגל. אמר לה (ישעיהו מט, טו): 'גַם אֵלֶּה תִשְׁכַּחנָּה' – מה זה 'אֵלֶּה'? כשאמרו "אֵלֶּה אֱלֹהֵיךָ יִשְׂרָאֵל" (שמות לב, ד). ה"אלה" הזה – תִשְׁכַּחנָּה. אז "אמרה לפניו, רבש"ע, הואיל ויש שכחה לפני כסא כבודך, שמא תשכח לי מעשה סיני? אמר לה (ישעיהו מט, טו): 'וְאֲנֹכִי לֹא אֶשְׁכַּח' – זה יפה מאוד. מה זה "אנכי"? כשמעת "אֲנֹכִי ה' אֱלֹהֵיךָ" (שמות כ, ב) – זה אני לא אשכח. כשאמרת "אֵלֶּה אֱלֹהֵיךָ יִשְׂרָאֵל" – זה לשון חול, "אֱלֹהֵיךָ" – זה אני אשכח. אז שמא יש משוא פנים?

אני רוצה להסביר לכם בקצרה מה כתוב בירמיה (כ, ב): "זִכְרֹתִי לָךְ חֶסֶד נְעוּרֶיךָ אֲהַבֵּת קְלוּלֹתֶיךָ לְכֶתֶף אַחֲרֵי בְמִדְבָּר" – זה אותו נושא כמעט. מה זאת אומרת "זִכְרֹתִי לָךְ חֶסֶד נְעוּרֶיךָ"? כיוון שיש שלבים בחיים של הנפש של הבריאה. הבן אדם כביראה, בזיכרון שלו, יש שכחות. כך אומרים? או שְׁכָבוֹת? (קהל: שְׁכָבוֹת). מניטו: שְׁכָבוֹת, כן. אז בתקופת הנעורים – הכול טהור, הכול זכאי, הכול נקי, הכול יפה, "חֶסֶד נְעוּרֶיךָ". אחר כך באים ימי הבגרות, אז – חטאים. אז הזיכרון של החטאים בא על הזיכרון של החסדים, ומכללך אותו. ולכן, למפרע, בזיכרון של האדם, יש עניין של 'דעת טוב ורע' מעורב. רק הקב"ה יכול לומר "זִכְרֹתִי לָךְ חֶסֶד נְעוּרֶיךָ" – השלב שלפני החטא. הבנתם את זה? ולכן יש הרבה הסברים אפשריים לפי הדרש על "זכרתי לך": אני יכול לזכור. זכרתי אני, לך, במקומך, כי את לא יכולה. אז הפחד של האדם: שמא זה מעורבב. אז אין תקווה, אין תיקון. זה הסוד של טוב ורע מעולם. כן? בערבוביא. אז רק הקב"ה יכול לזכור בזיכרון המוחלט את השלב של "חֶסֶד נְעוּרֶיךָ", בלי שום לכלוך של חטא. זה מובן? אז זה הולך לפי אותו נושא.

"והיינו דא"ר אלעזר א"ר אושעיא, מאי דכתיב 'גַּם אֱלֹהֵי תְּשַׁחֲנֶנָּה' ? זה מעשה העגל; 'וְאֵנֹכִי לֹא אֶשְׁפָּחֶנּוּ' – זה מעשה סיני". ולכן כשבאים שונאי ישראל, פה בנושא שלנו – היוונים, שאומרים: קראנו את התורה, וראינו שיש מעשה עגל, ולכן נכשלתם, זה נגמר. אתם כמו כל הגויים תחת השפעה של המזלות. מי שלמד את העניין של מעשה העגל עם כל המקורות, דרך רש"י וכל המקורות, רואים את זה: החידוש של מעמד הר סיני זה: יש רצון למעלה מהמזלות, ומשה רבנו הביא משמה את 'תורת המצוות'. אבל עלה למרום, ולא ירד. אז חזרו להרגל שלהם, לדת של העבודה זרה שלהם, של אותה תקופה, עם סמל מיוחד של אותה תקופה, וכן הלאה. זה בקצרה. ולכן באים חכמי יוון ואומרים: מה ההבדל בינינו וביניכם? "כתבו על קרן השור..."

ואני חושב שזה בא מחמת הזמן הארוך בין התקופה התרבותית שכל דור ודור היה חי מזמן הגלות, ותקופת הנבואה. זה היה כל כך רחוק, שגם חלק מעם ישראל שוכח את זה: שכבר היה דור המדבר, שכבר היה מעמד הר סיני, שכבר הייתה התגלות מלמעלה מהמזלות – זה החידוש של משה רבנו – ולכן נוטים אוזן למה שאומרים היוונים. ולכן למדנו, וצריך להבין את זה עמוק עמוק: כל חכמי ישראל שנגעו בזה – נכשלו. זה מובן?

אז אני חוזר על ה... ותראו איך דווקא זה הנושא המרכזי של 'הכוזרי'. כל הוויכוח בין המלך של ה... – איך קוראים לו כבר, שכחתי... (קהל: כוזר) של הכוזר, כן? (צחוק) – והחבר, זה על עניין מעשה העגל. אתם זוכרים את זה? חשיבות מרכזית יש לכל הנושא הזה. ולכן דווקא הריה"ל מסביר לגוי הזה – שסוף סוף התגייר, משמע שאפילו גר לא היה, מכיוון שהתגייר (צחוק) – שצריך להבין את חומרת החטא לפי המעלה של החוטא. וזה נושא חשוב מאוד, כדאי אולי שפעם נחזור על העניין הזה: איך הריה"ל, רבי יהודה הלוי, מסביר את עניין של חטא העגל.

קהל: הוא ממעיט את החטא מאוד.

מניטו: ולא מספיק! מכיוון שלאמיתו של דבר לא היה שום חטא מהסוג הזה של... אלא מה? שבחרו איזה סמל אפשרי שהתורה לא רצתה. זו הטעות שלהם. זה מובן?

וסוף סוף, לפי ההסבר של הכוזרי, יש רק סמל אחד כשר כדי לסמל את מעמד הר סיני: זה אותיות האלפא-ביתא. כי דרך אותיות האלפא-ביתא יש רמז ל"מי שאמר והיה העולם". זה למעלה מעבודה זרה. זה למעלה מהמזלות. כל סמל אחר, אפילו אפשרי, אפילו עם

המשמעות שלו – ורש"י מביא איזה מקור שהיה איזה אות של קדושה שמה,¹⁰ תפסתם את כל זה? – מכיוון שהתורה לא רצתה את זה, אז זה היה החטא שלהם. זה דומה יותר לשיתוף, איזה סמלי, מחטא עבודה זרה ממש. ולכן, זה היופי של הנשמה היהודית: סוף סוף בלי שאף אחד לא אמר להם, היהודים בחרו בזה: בבית הכנסת, מה אתם רואים בלוחות הברית? רק האותיות. זה הסמל האמיתי. מכיוון שזה רמז ל"במאמרו ברא שחקים" (ברכת הלבנה). הבנתם את זה? מאחורי הדיבור יש "מי שאמר והיה העולם". חוץ מהאותיות האלו כסמל לבורא, אין שום סמל לפי התורה. לפי התורה, לפי המדרגה של התורה, שום סמל אחר – זה עבודה זרה.¹¹ אף על פי שיש מדרגות בקדושה גם כן שמה. אבל הקדושה של התורה, של חידוש התורה, של ק(ח)ידוש מעמד הר סיני, בבחינת הסמל, אם יש צורך של סמל – זה רק אותיות התורה. ולכן אנחנו אומרים: "כביכול" – כ"ב יכול. כ"ב זה כ"ב אותיות.

קהל: בעניין החכמה, שאנחנו תולים ביוון.

מניטו: שאנחנו? סליחה?

קהל: בעניין החכמה שאנחנו תולים ביוון. אם כבר דיברנו וציטטנו את הכוזרי, נדמה לי שהכוזרי גם תולה את החכמה בעם ישראל. כי הוא שואל שמה: למה חכמה בגויים תאמין? מפני ששלמה המלך הפיץ את זה, וזאת חכמת ישראל...¹²

מניטו: כן, אני זוכר את הקטע הזה. אבל תשמע, אם יהיה לנו עוד קצת זמן, אני לא יודע... או, זה כבר מאוחר. בעוד כמה שבועות נגיע לזה במהר"ל עצמו. אני מציע את זה ככה: שכבר הגיע הזמן. יש גם רמז באותה סוגייה בגמרא שבת (פח ע"א), ועם ישראל הוא עם פזיז – הייתי יותר מדי שאפתני, וראיתי פרק... נאמר, ההתחלה הייתה קשה, כי היו לי בעיות, אך רק עכשיו אני מתחיל לדבר בקלות.

10. רש"י לשמות לב, ד: "והיה בידו שם וטס שכתב בו משה 'עלה שור עלה שור' [...] והשליכו לתוך הבור ויצא העגל".

11. הכוונה היא שכל סמל אחר הוא עבודה זרה.

12. כוזרי ב, סו.